

DANASÎNA DESTXETÊN BERHEMÊN ELMAS XANÊ KENDÛLEYÎ*

Semih GEZER**

Abdullah KIRAN***

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Geliş Tarihi/Received: 14.11.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 07.12.2022

Atf: Gezer, S. û Kiran, A. (2022).

“Danasîna Destxetên Berhemên Elmas Xanê Kendûleyî”,
Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 16, 96-116.

DOI: 10.56491/buydd.1204035

KURTE

Elmas Xanê Ken[d]üleyî yek ji helbestvanê klasîk e di sala 1706an de li devera Kendûleyê ya girêdayê parêzgeha Kêrmanşanê ji dayîk bûye. Bi diyalekta hewramî bi devoka Kenûlê gelek berhem nivîsîne. Kendûleyî ji hêla ruxsarê ve her çiqas bi qalibê mesnewiyê berhem nivîsibe jî wezna kîteyî hilibjartiyê bi vê yeke jî ew derketiyê derveyê çarçoveya klasîk di honandina berhemên xwe de. Hinek ji wan berhemên wî mesnewiyên lîrik in ku wekî mînak *Xusrew û Şêrîn*, *Xurşîd û Xireman*, *Bîjen û Menîjê*, *Behram û Gulendam* mirov dikare rêz bike. Ji bo mesnewiyên hemasî yan jî qehremanî *Nadirname*, *Mûş û Gorbê*, *Siyaveşname*, *Rustem û Zunûn*, *Şahnameya Kurdî*, wekî berhem dertên pêşberê me. Heta niha me ji pirtûkxaneyên Îranê û yên Ewrûpayê hinek ji destxetên berhemên Elmas Xanê Kendûleyî bi dest xistine. Her berhemek çend nusxeyên xwe yên cuda hene. Ev yek jî ji bo xebata derbarê vî şa'irî alîkariyê dide me. Em ê di vê xebatê de bi kurtasî li ser jiyannameya Elmas Xan Kendûleyî rawestin û behsa berhemên wî bikin. Em ê di vê xebatê de kunyeya nusxeyên *Mûş û Gorbê*, *Ferhad û Şêrîn*, *Xusrew û Şêrîn*, *Xurşîd û Xireman*, *Xawer Zemîn*, *Nadirname*, *Heft Leşker*, *Siyaveşnameyê* bidin.

Peyvên Sereke: Edebiyata Kurdî, Destxet, Elmas Xanê Kendûleyî, Mûş û Gorbê, Nadirname

* Ev gotar ji teza xwendevan ya "*Xusrew û Şêrîn*"a *Elmas Xanê Kendûleyî (Metin –Lêkolîn)* hatiye hilberandin.

** Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kürt Dili ve Edebiyatı, Muş / Türkiye. E-posta: s.gezer@alparslan.edu.tr

*** Prof. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi, Muş / Türkiye. E-posta: a.kiran@alparslan.edu.tr

Manuscripts of Kurdish Poet Elmas Khan Kandulayi

Abstract

Almas Khān-i Kanduley was born in 1706 in the Kirmanshah city neighborhood of Kandule. Almas Khān, a significant figure in 18th-century Classical Kurdish literature, produced a number of works in the Hawrami language. Despite having a masnawi form, he broke the tradition and favored prosody over syllabic meter. In terms of subject, his works can be categorized into two categories. His works such as *Khusraw and Shirin*, *Khurshid and Khiramān*, *Bizhan and Manizhe*, *Bahrām and Gulandām* can be mentioned as lyric masnawi. The epic masnavis of the poet in question appear as *Nādirnāme*, *Siyāveshnāme*, *Rustam and Zunuon*, *Haft Lashkar*, *Mush and Gurbe*, *Kurdish Shāhnāme*. The manuscripts of the poet's works and their various copies are introduced in this research, which also discusses the poet's biography. The primary sources for this study are the poet's digital manuscripts from Iranian and European libraries. The copies indicated above will be very beneficial for research on the poet. A number of the poet's manuscripts, including *Mush and Gurbe*, *as Farhād and Shirin*, *as Khusraw and Shirin*, *Khurshid and Khiramān*, *Khāwar Zemīn*, *Nādirnāme*, *Haft Lashkar*, *Siyaveşname* are introduced in this study.

Keywords: Kurdish Literature, Manuscript, Almās Khān-i Kendūleyî, *Mush and Gurbe*, *Nādirnāme*

Elmas Han Kendulayi'nin Elyazma Eserleri

Özet

Elmas Xan-i Kendūleyî 1706 yılında Kirmanşah şehrine bağlı Kendüle köyünde dünyaya gelmiştir. Elmas Xan, 18. yüzyıl Klasik Kürt Edebiyatı şairlerinden olup Havramî lehçesi ile çok sayıda eser vermiştir. Kendūleyî mesnevi tarzında yazdığı eserlerinde klasik çerçeveyi kırıp şekil olarak mesnevi olmasına rağmen aruz yerine hece vezni tercih etmiştir. Eserlerini, konu açısından iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bu eserlerden *Hüsrev u Şîrîn*, *Hurşid u Hireman*, *Ferhad u Şîrîn*, *Bijen u Menije*, *Behram u Gülendām* lirik mesneviler olarak ikili aşk bağlamında örnek verilebilir. Söz konusu şairin epik mesnevileri ise *Nadirname*, *Siyaveşname*, *Rustem u Zünûn*, *Heft Leşker*, *Mûş u Gurbe*, *Şahname-yi Kürdî* olarak karşımıza çıkmaktadır. İran ve Avrupa kütüphanelerinden mezkûr şairin eserlerinin dijital el yazmaları bu çalışmanın temel kaynaklarıdır. Bahsi geçen nüshalar şairle ilgili yapılacak çalışmalarda büyük katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada şairin hayatını kısaca anlatacağız ve eserlerinden bahsedeceğiz. Bu çalışmada şairin *Nadirname*, *Siyaveşname*, *Heft Leşker*, *Mûş u Gurbe*, *Hüsrev u Şîrîn*, *Hurşid ve Hireman*, *Ferhad u Şîrîn* ve *Haver Zemin* adlı eserlerinin el yazma nüshalarının künyelerini vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kürt Edebiyatı, el yazma, Elmas Han-ı Kendūleyî, *Mûş u Gurbe*, *Nadirname*

Destpêk

Elmas Xan di sala 1702an de li Kendûleyê ji dayîk bûye ku bi girêdayê Kêrmanşanê ye. Ji malbateke navdar û serwetmend bûye. Çend kitêbên ku behsa jiyannameya Elmas Xan dikin derheq wî de agahiyên gelek kurt didin. Muhemed Sultanî di kitêba xwe ya bi navê *Hediqa Sultanî* de diyar dike ku helbestvanê bi navê Şefî'ê Dînewerî piştî mirina Elmas Xan, li ser wî mersiye gotiye (Sultanî, 1384: 205). Ew di heman serdemê de jiyane û ihtimal e ku Elmas Xan di sedsala dozdehan de yanî teqriben di navbera salên h.q. 1190-1200/m. 1776-1786 de wefat kiribe (Borekey, 2008: 198). Li gorî agahiyên ku Xeznedar dide navê bavê wî Ehmed Xanê Kendûleyî ye (Xeznedar, 2002: 59). Li gorî nusxeya *Rustem û Esfendiyar* (1012 h.q.) ku li Kitabxaneya Zanîngeha Berlînê berdest e, navê bavê wî Riza Xan e. Li gorî vê nusxeyê bavê wî şa'ir bûye û ihtimal e ku beriya Elmas Xan, bavê wî Riza Xan bi diyalekta hewramî dest bi nivîsa *Şahnameya Kurdî* kiribe û bi ihtimaleke mezin wî jî nivîsandina vê berhemê domandiye. Şa'irê me bi navên wekî Elmas Xanê Kurdistanî, Serheng Elmas Xan, Mela Elmas Xanê Kendûleyî, Mîrza Elmas Xan û Elmas Xanê Kelhor tê naskirin (Sultanî, 1374: 100; Gocerî, 1374: 278; Yezdanpenah, 1384: 18). Hacî Şêx Hamid Hîsamî di berhema xwe ya bi navê *Yadî Şa'êranî Kurd* de derheq leqeb û bajarê Elmas Xan de wiha agahî daye:

Şa'irî Kurd e Serheng Elmas Xan

Le gund Kendûle nawçey Kêrmaşan (Hîsamî, 1372:114)

Elmas Xan di zaroktiya xwe de dest bi xwendina 'ilmê medreseyê kiriye. Li medresên Kêrmanşanê û Sineyê xwendina xwe domandiye. Piştî wî telîm û perwerdeya cengê jî wergirtiye. Di demeka kurt de Elmas Xan derbasê artêşa Nadirşahê Efqar bûye û ji ber liyaqeta xwe wekî fermanzarekî wezîfe girtiye (Xeznedar, 2008: 59). Gelek çavkanî vê agahiyê piştrast dikin. *Nadirnameya* Elmas Xanê Kendûleyî jî yek ji wan çavkaniyan e. Li gorî çavkaniyên ku me bi dest xistine di sala 1732an de di şerê navbera Nadir Şah û Topal Osman Paşa de, Kendûleyî jî cih girtiye. Di vî şerî de ji ber ku Kendûleyî leşkerê xwe daye dawîya cepheyê artêşa Nadir Şah li hemberî artêşa Topal Paşa şikestê dixwe (Gencorî, 1373: 12). Piştî vî şerî ji ber têkçûna di şer de, Nadir Şah, Elmas Xan 'ezl dike û wî sirgun dike. Piştî vê bûyerê Elmas Xan heta dawîya 'emrê xwe li gundê Kendûleyê bi mûsîqî û şî'irê re meşxûl dibe (Rohanî, 2011: 238).

1. Berhemên Elmas Xanê Kendûleyî

Elmas Xanê Kendûleyî yek ji wan helbestvanê herî berhemdar ê edebiyata Kurdiya hewramî ye. Kendûleyî berhemên xwe bi tevahî bi terzê mesnewiyê nivîsiye û wezna kîteyê bi kar anîye. Wî bi gelemperî mesnewiyên xwe bi deh kîteyî nivîsîne.

Şahnameya Kurdî di nav kurdên li Îranê de berhema herî navdar û berbelav a Elmas Xanê Kendûleyî ye. Bi terz û şêweya *Şahnameya Firdewsiyê Tûsî* hatiye nivîsîn. Gelek nusxeyên wê li herêma Hewreman di nav Kurdan de hatine peyda kirin û hin ji wan li muzeyên Rûsyayê, Almanayê, Inglîstan û Denmarkê niha tên parastin. Li gorî gotara Edway yazde nusxeyên vê berhemê hene û ji destanên cuda cuda pêk hatine (Edway, 1391: 84). Kitêb an jî mesnewiyên di nav *Şahnameya Kurdî* de cih digrin ev in: *Destana Rustem û Kivîguhzaad, Heft Xanê Rustem, Siyaveş, Berz û Fûlawend, Menîje û Bijen, Cengê Heft Leşker, Rustem û Zerdheng, Rustem û Isfendiyar, Rustem û Şexad û Rustem û Behmen, Feramerz û Azerberzîn* (Yezdenpenah, 1383: 20). Kendûleyî ji van destanan hinek ji Firdewsî wergerandine bo Kurdiya Goranî hin jî bi xwe nivîsîne. Zanyarên wekî Ehmed Şerîfî, Îrec Behramî, Sidîq Sefizadê Borekî, Muhemed Reşîd Emînî, Xelîl Begzade, Mecîd Yezdanpenah û Emîn Gocerî li ser *Şahnameya Kurdî* xebat kirine û di vê meseleyê de nêrîna wan wekî hev e.

Muhemmed Elî Sultanî di kitêba xwe ya bi navê *Coxrafyayê Tarîxî û Tarîxê Mufessel* de diyar kiriye ku Elmas Xan xemse nivîsiye û xemseya wî ji Yusif û Zuleyxa, Şêrîn û Ferhad, Leyl û Mecnûn, Zerd Aheng û Kenîz, Yazde Pêser pêk tê (Sultanî, 1374: 176). Lê ji xemsa Kendûleyî bi tenê destxeta *Ferhad û Şêrîn* hatiye parastin an jî heta niha ev berhem gihiştiye ber destê me. Dibe ku siberoj berhemên wî yê din jî bîn peydakirin. Mirov nikare di vê mijarê de agahiyên teqez bide. Ji bilî van berhemên ku navên wan li jorê hatine zikirkirin *Xusrew û Şêrîn, Xawer Zemîn, Xurşîd û Xireman, Nadirname, Mûş û Gorbê, Siyaveşname, Rustem û Zunûn* hatine tespîtkirin ku ev ji terefê Elmas Xanê Kendûleyî ve hatine nivîsîn. Berhemên ku me destxetên wan bi dest xistine û ji wan sûd wergirtine li jêrê hatine nasandin.

1.1. Mûş û Gorbê (Mişk û Pising)

Mûş û Gorbê yek ji berhemên Kendûleyî ye. Şa'ir ev mesnewî bi terzekî alegorîk kişandiye nezmê. Berhema bi navê *Mûş û Gorbê* ya Kendûleyî wekî *Nadirnameya* wî diyar e ku şer û cengên ku Nadirşahê Efqarî kirine û di netîca wan de neyarên xwe çawa

mexlûb kirine bi zimanekî temsîlî û teswirî nivîsiye. Bi navê *Mûş û Gorbê* bi heman rengî yekem car mesnewiya Ûbeydê Zakanî dertê pêşberê me di edebiyata Farisî de (Atabegî, 1384: 365). Berhema Elmas Xan ji gelek hêlan ve dişibe ya Zakanî bi taybetî ji hêla terz û alegoriyê ve. Ev yek jî nîşan dide ku Elmas Xanê Kendûleyî di bin bandora Zakanî de maye.

Mexlasa Elmas Xan di vê mesnewiyê de wekî *Elmas* derbas dibe. Jixwe ji hêla ziman û honandina metnê ve jî diyar e ku ev berhema Kendûleyî ye. Di vir de gorbê yanî pişîng an jî pişîle temsîla Nadir Şahê Efqarî dike û mûş jî temsîlê Eşref Efxan e. Ango Efxaniyan wekî mişkan welatê Îranê talan kirine û Nadir Şah jî wekî pişîngê ew tarûmar kirine (Edway, 1394: 41). Heta niha sê destxetên vê berhemê hatine bidestxistin. Nusxeyek li Pirtûkxaneya Berlînê ya Dewletê ye, yek li Îranê Pirtûkxaneya Meclîsa Şûraya Îslamê ya Tehranê û ya din jî di Pirtûkxaneya Muhemmed Elî Qeredaxî ya taybet de tene parastin (Qeredaxî, 2011: 214). Nusxeyên vê berhemê li jêrê hatine nasandin.

1.1.1. Nusxeya Berlînê, bi hejmara *Ms. Or. Oct. 1178* li Pirtûkxaneya Berlînê ya Dewletê di beşa Rojhilatnasiyê de hatiye qeydkirin (Edway, 1394: 30). Ev nusxe bi xeta nestelîk hatiye nivîsîn. Ji 18 rûpelan û ji 175 malikan pêk tê. Ev nusxeya *Mûş û Gorbê* ya Kendûleyî bi tevî hin helbestên din di keşkuleke hewramî de cih digire. (Huseynî, 1397: 32).

Malika ewil :

Mîrzam guş bider

Hala vey bendit satî guş

Malika dawî:

Ye elmas waten barê xem ne dûş

Talancedeyê destê nêrê mûş (Elmas Xan, *Ms. Or. Oct. 1178*)

1.1.2. Nusxeya Îranê, ev nusxeya *Mûş û Gorbê* bi hejmara 9788an li Pirtûkxaneya Meclîsa Şûraya Îslamê ya Tehranê hatiye qeydkirin. Ev nusxe bi xeta nestelîkê hatiye nivîsîn, ji 10 rûpelan û 104 malikan pêk te. Di destpêka vê mesnewiyê de *Goftê Elmas Xan Gorbê û Mûş* hatiye nivîsîn. Derbarê mustensîx de agahiyek nehatiye diyarkirin.

1.1.3. Nusxeya Qeredaxî, ev nusxe jî li Pirtûkxaneya Muhemed Elî Qeredaxî ya taybet di keşkûlekî de cih digire. Ji 10 rûpelan û 130 malikan pêk tê. Nisbet bi herdu nusxeyên din ên navborî, di nusxeya Qeredaxî de hin malik kê m in. Ji ber ku rûpela ewil

zêde deforme bûye çend malikên ewil nayên xwendin (Gocerî, 1397: 343). Derbarê nav û mexlasa helbestvên de agahî tune ye di vê nusxeyê de.

Du malikên rûpela ewil wiha ne:

Ûra we heybet we awaz birez
 Ne çîrke ew e'zam nîşt nelerzen
 Lerzam sitîzam horêzam ne ca
 Be şertê edeb min midram we pa (Edway, 1394: 42)

1.2. Xawer Zemîn

1.2.1. Nusyexa Berlînê, ev nusxeya *Xawer Zemînê* li pirtûkxaneyê Berlînê ya dewletê bi hejmara *Hs.or. 9778* di sala 1915an de hatiye qeydkirin. Ev nusxe bi tevahî ji 493 rûpelan, her rûpel jî ji 10 malikan pêk tê. Ev berhema Elmas Xanê Kendûleyî bi munacatê dest pê dike, piştî wê jî bi mesnewiya *Xawer Zemînê* dewam dike. Ev munacat ji 120 malikan pêk tê. Di rûpela serî de *Munacat Goftarê Elmas Xan* hatiye nivîsîn. Ev nusxe ji terefê Muhemmed Rehîmî ve di sala 1333an de hatiye nivîsîn. Ev yek jî di xetma munacatê de hatiye diyarkirin (Kendûleyî, *Hs.or. 9778*).

Herdu malikên ewil:

Êbtêda kerdîm we namê Xuda
 Hem cin we hem êns ewen rehnuma

Her to yî sêtar bê 'eybê wahêd
 Qadir û qehar... ê ehed

Herdu malikên dawî:

Ya reb we hürmetê enbiya teman
 Bibexşî gunay şeyîdan tamam

Hezaran dorûd we hezaran selam
 Zi ma ber Muhammed 'eleyu's-selam

1.3. Xurşîd û Xeraman

Ev berhem bi teşeya mesnewiyê hatiye nivîsîn û teqrîben ji 2300 malikan pêk tê. Bi wezna deh kîteyî ye. Destan û menzûmên hewramî bi gelemperî bi wezna deh kîteyî ne. Ev mesnewiya aşiqane li ser evîna du şehzadeyan hatiye nivîsîn. Xurşîd kurê 'Adil Şahê padişahê Xaveran û Xireman jî keça padişahê Çîn e. Xurşîd ji bo ku bigihîje dildara

xwe bi salan li hemberî astengiyan mucadele dike û di dawî de jî aşiq û meşûq digihîjin hevdu.

Ev mesnewî ji hêla mijar û honandinê ve dişibe mesnewiya ‘Îsarê Tebrîzî (m.1390) ya bi navê *Mêhr û Muşterî* (Sebzewarî, 1375: 66) û ya Siyahpoş (m. 1831) ya bi navê *Seyfu'l-Mulûk û Bedî'û'l-Cemal* (Siyapoş, 2011: 13). Di van hersê mesnewiyan de padişahên wê demê Adil Şah, Îbnê Sefwan û Şapûr Şah ji ber ku ewladê wan ên kurîn tunene, ji Xwedê re dua dikin ku bibin xwediyê ewlad. Piştî ku ji wan re waris çêdibe bi heman şeweyê di van hersê mesnewiyan de çîrok berdewam dike. Siyapoş û Elmas Xanê Kendûleyî ihtimal e ku herdu jî di bin bandora berhema ‘Îsarê Tebrîzî de mabin.

Heta niha şeş nusxeyên vê berhemê hatine peydakirin. Ji van nusxeyan pênc heb li pirtûkxaneyên Îranê hatine tespîtîkirin. Kunyeyên van nusxeyan bi awayekî zelal li jêrê hatine diyarkirin.

1.3.1. Nusxeya Pirtûkxaneya Millî ya Tehranê, ev nusxe bi hejmara 3/9251 li vê pirtûkxaneyê hatiye qeydkirin. Bi xeta nestelîkê hatiye nivîsîn lê mustensîxê wê diyar nîne. Ji 297 rûpelan pêk tê.

1.3.2. Nusxeya Pirtûkxaneya Millî ya Tehranê, ev nusxeya mesnewiya *Xurşîd û Xeremanê* bi hejmara 9487 li vê pirtûkxaneyê de hatiye qeydkirin. Mustensîxê wê Mîrza Muhemmed Emîn Mukrî ye û bi xeta nestelîkê hatiye nivîsîn. Ji 150 rûpelan pêk tê.

1.3.3. Nusxeya Pirtûkxaneya Meclîsa Şûreya Îslamê ya Tehranê, ev nusxe bi hejmara 1/17299 li vê pirtûkxaneyê hatiye qeydkirin. Mustensîxê vê nusxeyê Mehmûd Muhemmedî ye û bi xeta nestelîk di sala 1359an de hatiye nivîsîn. Ji 133 rûpel û her rûpelek jî ji 12 malikan pêk tê.

1.3.4. Nusxeya Koleksiyona Edmondsî, ev nusxê bi hejmara IX.2. *Kurd.250068* hatiye qeydkirin. Ji 169 rûpelan pêk tê. Di her rûpelê de 11 malik cih digire.

Malika ewil:

‘Adil Şa rojî nigay camîş kerd

Dûdiş ne gerdûn heftemîn werd

Malika dawiyê:

Hezaran durûd hezaran selam

Zi ma ber Muhemmed ‘eleyu’s-selam

1.3.5. Nusxeya Sehnê, ev nusxe bi xeta nestelîk hatiye nivîsîn û mustensîxê wê Muhemmed Elîzade ye. Ji 133 rûpelan û ji 1840 malikan pêk tê. Ev nusxeya *Xurşîd û*

Xereman a Elmas Xanê Kendûleyî di pirtûkxaneya Muhemmed Rehman Abadî ya taybet de cih digire (Îzzetîzadê û Qenberî, 2021: 35).

Malika ewil:

Je rûy şahname kerdim niha

Î dastane we zeynim ama

Malika dawî:

Ferdê je dastan wiyerdey werîn

Macray meynet şay Xawer zemîn

1.3.6. Nusxeya Elî Baranî Gûran, ev nusxe bi xeta nestelîk di sala *1352an* de hatiye nivîsîn. Mustensîxê wê Esed Seferî ye ji gundê Elî Baranî Gûran e. Ev nusxe jî ji 133 rûpelan pêk tê û di her rûpelê de 16 malik cih digire.

1.4. Ferhad û Şêrîn

Heta niha sê nusxeyên vê berhemê hatine peyda kirin. Ji van nusxeyan du heb li pirtûkxaneyên Îranê yek jî li ya Berlînê cih digirin.

1.4.1. Nusxeya Berlînê, bi hejbara *Hs.or.1977* û di sala 1990î de hatiye qeydkirin. Bi xeta nestelîkê ji hêla Muhemmed Rehîmê Kêrmanşahî ve di sala 1332an de hatiye îstînsaxkirinê. Ev nusxe ji 311 rûpelan pêk tê û di her rûpelê de jî 16 malik cih digirin.

Malika ewil:

Ewel we namê Xudayê bê niyaz

Padşahê bê ‘eyb kerîmê karsaz

Malika dawî:

Sitem kêşîdê rûzegarenan

Je kerdê xerab şerimsarenan

1.4.2. Nusxeya Pirtûkxaneya Meclîsa Şûreya Îslamê ya Tehranê, ev nusxe bi hejmara 576 li vê pirtûkxaneyê hatiye qeydkirin. Navê mustensîxê wê nusxeyê nehatiye diyarkirin û bi xeta nestelî’qê hatiye nivîsîn. Ji 220 rûpel û her rûpelek jî ji 12 malikan pêk tê. Rûpela ewil û ya dawî deforme bûne.

Malika rûpela ewil:

Şewî horîza Xusrew be yeqîn

Pênhan ce Hurmuz merkebiş kerd zîn

Malika rûpela dawî:

Dişnê taz û saw xerqen ne cergiş

Elwanen be xûn ser ta pa bergiş

1.4.3. Nusxeya Pirtûkxaneya Zanîngeha Tehranê, ev nusxe bi hejmara 4772an hatiye qeydkirin. Mustensîxê vê nusxeyê Hadiyê Kêrmanşahî ye. Bi xeta nestelikê hatiye nivîsîn. Ji 220 rûpelan pêk tê û di her rûpele de 13 malik cih digirin. Hinek ji malikên vê berhemê nayên xwendin ji ber ku nusxe zêde deforme bûye (Huseynî, 1397: 30).

1.5. Xusrew û Şêrîn

Xusrew û Şêrîn wekî destaneke aşiqane di *Şahnameya* Firdewsî de derbas dibe. Nîzamê Gencewî yekem car ev destan bi teşeya mesnewiyê dikşîne nezmê. Ebdul Huseyn Zerînkûb dibêje ku li Ermenistan, Gurcistan û devera Qesrê Şêrîn û gelek cihan qewmê Kurd dijiyan (Zerînkûb, 1382: 387). Di *Leyl û Mecnûna* Gencewî de derbas dibe ku dayîka Gencewî Kurd e (Hemîdiyan, 1387: 49). Ji ber vê yekê dibe ku Nîzamî ev çîrok ji herema ku dayîka xwe angû ji nav xelqê Kurd wergirtibe. Piştî wî ev mesnewî bi rêya wergerê derbasê edebiyata tirkî û kurdî dibe. Di edebiyata kurdî de bi diyalekta hewramî jî Xana Qubadî dinivîse.

1.5.1. Nusxeya Pirtûkxaneya Dewletê ya Berlînê, ev nusxe bi hejmara *Petermann II Nachtrag 13* hatiye qeydkirin. Bi xeta nestelikê hatiye nivîsîn. Ji 299 rûpelan pêk tê, ji bilî rûpela ewil û ya dawiyê di her rûpelê de 13 malik cih digirin. Navê mustensîxê vê nusxeyê di dawiya metnê de Ebdurrehman derbas dibe.

Malika ewil:

Ewwel hem be ismê Ellahê ekber
Rehmanê rehetmet Rehîm û rehber

Malika dawiyê:

Xîme xiyaman berdişan tarac
Wîney rahdaranmegirtişan bac

1.5.2. Nusxeya Pirtûkxaneya Denmarkê, ev nusxe bi hejmara *cod. Pers. Add.54* hatiye qeydkirin. Ev nusxe jî wekî nusxeya Berlînê bi xeta nestelikê hatiye nivîsîn û ji 216 rûpelan pêk tê. Bûyêrên girîng bi 29 mînyaturan hatine teswîrkirin di vê nusxeyê de. Di rûpela ewil de wiha hatiye nivîsîn: *Bismillahi 'r-Rehmanu 'r-Rehîm; Haza kitabu şîrîn û Xusrew mîn kelamu 'l-Elmas Xan*. Di navbera vê nusxeyê û ya Berlînê de zehf kêman cudahî hene.

Malika ewil:

Ewwel hem be ismê Ellahê ekber
Rehmanê rehetmet Rehîm û rehber

Malika dawî:

Ewwel je teqsîrê Şî'îyan biguzer

Diwem ey 'aşî kemîneê kemter

1.6. Nadirname

Elmas Xan di vê berhema xwe de teswîra hêrîşa ku Efxaniyan li ser Îranê kirine dike. Ji ber ku Kendûleyî beşdarî cengên Nadir Şah bûye, ew cengan bi tevahî dizane û bi awayeke berfireh di vê berhemê de anine ziman. Nadir Şah bi Osmanî, Hindî û Efxaniyan re şer kiriye. Li gorî agahiyên ku Kelîmullah Tewahudî dide ev berhema bi teşeya mesnewiyê teqrîben ji sê hezar malikan pêk tê û bi wezna deh kîteyî hatiye nivîsîn. Tewahudî dibêje ku dozdeh nusxeyê vê berhemê li ber destê wî ne (Tewahudî, 1384, 974). Di vê mesnewiyê de diyar e ku tayîfê ku bi Topal Osman Paşa re şer kirine Kurd in û hinek ji wan Kurdên Xoresanê ne, wekî Ewsanlû, Baçiwānlû, Palkanlû, Bîçiranlû, Miyanlû, Namanlû û Wiranlû; hin ji tayîfên Kurdên din Lûlû, Mukrî, Mamwî, Feylî, Wermziyarî, Bextiyarî, Erdelan, Ewramî, Înaxî, Biraxuy, Zîbarî, Pazukî, Şahyarî, Şîrwan, Goran, Mîran, Zaza, Zerza û Zend. Mexlûbiyeteke mezin dan Topal Osman Paşa û welatê Iraqê kirin bin rêvebertiya xwe.

Navên eşîrên Kurdan di malikên jêr de wiha derbas dibin:

Deste ke rid sipaş herkam we tîp tîp

Her tîpî wîney tîp ewreng zîp

Tîpî j'Kurdan awerdiş yekser

Girdiyan cengî şûr ser le ser

Tîpî usanlû tîpî baciwanlû

Tîpî balkanlû tîpî bîçiranlû

Tîpî miyanlû tîpî namanlû

Tîpî ceîl berze wiranlû

Tîpî j'lûlû tîpî lalewî

Tîpî j'mukrî tîpî mamwî

Tîpî j' feylî je we rimziyarî

Tîpî j' merdan kûy bextiyarî

Tîpî qûçanî tîpî kelatî

Tîpî j' şîrwan gewre welatî

Tîpî erdelan tîpî ewremî

Tîpî îmaxî merdan namî

Tîpî biraxuy tîpî zîbarî (Tewahudî, 1384: 975)

Me heta niha pênc nusxeyên vê berhemê bi dest xistine. Ev li jêr hatine danasandin.

1.6.1. Ev nusxe bi navê *Nadirname* û bi hejmara *Hs. or. 1975* an li pirtûkxaneyê Berlînê ya Dewletê hatiye qeydkirin. Bi xeta nestelîkê hatiye nivîsîn. Ji 92 rûpelan pêk tê û di her rûpelî de 16 malik cih digre. Rûpela ewil û ya dawî deforme bûne û ji ber vê yekê xwendina wan gelek dijwar e. Di vê nusxeyê de hatiye diyarkirin ku mustensîxê wê Muhemmed Huseynê Şûrbelaxî kurê Hadî Xanê Şawesî Abad e û disala 1326an de ev nusxe îstînsax kiriye.

Malikek ji rûpela duyem:

Lerzan gurîzan seran sernigûn

Beden xerqê xûn tuna bîn we tun

Malikek ji rûpela dawî:

El-qîşse şîran şeyday şûrê ceng

Rûmî rewalan ferseng û ferseng

1.6.2. Ev nusxe jî li pirtûkxaneyê Berlînê ya dewletê bi hejmara *Ms. Or. Oct. 1154* hatiye qeydkirin.

1.6.3. Ev nusxe li Pirtûkxaneyê Meclîsa Şûreya Îslamê ya Tehranê bi hejmara *13690î* cih digire. Bi xeta nestelîkê hatiye nivîsîn. Ji 103 rûpelan pêk tê û di her rûpelî de 13-16 malik cih digirin.

Malika ewil:

Salî ce salan şah Huseyn ce text

Ce Esfehnan da te'yîn bî we cext

Malika dawiyê:

Muhammed Xanî bî zendê zeberdest

Xurûş kerd xêza serdarê sermest

1.6.4. Ev nusxe jî li Pirtûkxaneya Meclîsa Şûreya Îslamê ya Tehranê bi hejmara *136an* cih digire. Ji 179 rûpelan pêk tê di her rûpelî de 14 malik cih digire. Bi xeta rîkayê di sala 1277an de ji terefê Ferecullah ve hatiye îstînsaxkirin.

Malika ewil:

Sipah axêz kerd pûşa rûy sara

Haðir bî we hukm serhengê dara

Maika dawî:

Sene hezar bî şed û çihl û heft

Mende mende mend refte refte refte

1.6.5. Ev nusxe jî li Pirtûkxaneya Millî ya Cumhûriyeta Êslamê bi hejmara *8200-5an* hatiye qeydkirin. Seyyid Sefer Elî Mûsevî ev nusxe di sala 1305an de bi xeta rîkayê îstînsax kiriye.

Malika ewil:

Qeyyûmê Qadir qeyyûmê qadir

Qadirê qudret qeyyûmê qadir

Malika dawî:

Her ke biwano yaran we dişad

We sureê fathe Elmas biken şad

1.7. Siyaveşname

Ev berhema Elmas Xanê Kendûleyî wekî hemaseyên wî yên din bingeha xwe ji destanên qehremaniyê yên *Şahnameya Fîrdewsî* digire. Elmas Xan ev berhem bi zimanê kurdî/hewramî kişandiye nezmê. Heta niha sê destnivîsên vê berhemê hatine peydakirin.

1.7.1. Nusxeya Elî Axa Weled Xeydan, ev nusxe di pirtûkxaneya Ellahmirad Nezerî ya taybet de cih digire. Ji terefê Elî Weled Xeydan ve di sala 1305an de hatiye îstînsaxkirin. Ji 120 rûpel û her rûpel jî ji 19 malikan pêk tê.

1.7.2. Nusxeya Îskender Nûriyan, ev nusxe di pirtûkxaneya Xudadad Nabî ya taybet de cih digire. Di sala 1334an de ji hêla Îskender Nûriyan ve hatiye îstînsaxkirin. Ev nusxeya *Siyaveşnameyê* ji 60 rûpelan û her rûpel jî ji 15 malikan pêk tê. Bi hibra reş û bi xeta nestelîkê hatiye nivîsîn.

1.7.2. Nusxeya Xudadad Perware, ev nusxe ji terefê Xudadad Perware hatiye îstînsaxkirin. Li Îslam Abada bajarê Kêrmanşahê di pirtûkxaneya Ezîz Begzade

ya taybet de cih digire. Ji 300 rûpelî û her rûpel jî 4 malikan pêk tê (Begzade, 1394:25).

Malika ewil û ya dawî ji *Siyaveşnameya* ku Xelîl Begzade edîsyon-krîtîka wê kiriye, bi vî rengî ye:

Malika ewil:

Be namê dana ferdê tenya tek

Cihan aferîn nar û bad û xak

Malika dawî:

Pîran bew efsûn hezar fen wêş

Ye gêşt wekû çên çêş ama we pêş

1.8. Heft Leşker

Ev berhema Elmas Xanê Kendûleyî jî wekî *Siyaveşnameya* wî bingeha xwe ji destanên qehremaniyê yên *Şahnameya* Fîrdewsî digire. Elmas Xan ev berhem bi zimanê kurdî/hewramî kişandiye nezmê. Heta niha nusxeyek vê berhemê hatiye peyda kirin.

1.8.1. Ev berhem di Kitêbxaneya Meclîsa Şûraya Îslamê ya Îranê de bi hejmara 84972an hatiye qeyd kirin. Ev nusxe ji 4859 malikan pêk tê. Seyid Bihaedînê kurê Seyid Qutbedîn di sala 1391ê wekî kitab çap kiriye (Yezdanpenah, 1384: 19).

Malika ewil:

Eger ne Behramê di lî rîş pîtin

Mijde bidere ewilad wîtin

Malika dawî:

Nebîrey destan ewilad saman

Horêze nexwa dinyat we kamin

Encam

Elmas Xanê Kendûleyî di edebiyata Kurdiya hewramî de yek ji wan şa'iran e ku bi berhemdariya xwe derdikeve pêş. Bi vî hêla xwe ve ji bo dîroka edebiyata kurdî ya sedsala XVIII. xwediyê cihekî girîng e. Kendûleyî bi taybetî bi mesnewiyên xwe yên hemase wekî *Şahnameya kurdî* di nava Kurdên Rojhilatê de hatiye nasîn. Ji Elmas Xanê Kendûleyî gelek berhemên edebî gihiştine serdema me. Ev berhem ji destanên muxtelîf pêk hatine wekî *Rustem*

û Sohrab, Bijen û Menîjê, Heftxwanê Rustem, Rustem û Esfendiyar, Zehhak û Kavê Ahenger, Behmen û Feramerz, Rustem û Şexad. Ev yek jî tesîra Şahnameya Fîrdewsî nîşan dide li ser Elmas Xanê Kendûleyî.

Me di vê xebata xwe de destnîşan kir ku destxetên berhemên Elmas Xanê Kendûleyî li pirtûxaneyên Îranê, Ewrûpa û li pirtûxaneyên şexsî yên Kurdên Rojhelat û Başûr hatine parastin. Nusxeyên van berheman bi gelemperî li pirtûkxaneya Meclîsa Şûreya Îslamê ya Tehranê û li Pirtûkxaneya Berlînê ya Dewletê cih digirin. Nusxeyên *Nadirname*, *Xusrew û Şêrîn*, *Ferhad û Şêrîn*, *Xawer Zemîn*, *Mûş û Gorbê*, *Xurşîd û Xireman*, *Heft Leşker* û *Siyaveşnameyê* wekî destxetên dijîtal hatine bidestxistin û li gorî van nusxeyan me nasandina berhemên vî helbestvanî kiriye. Heta niha nusxeyeke *Xawer Zemînê*, nusxeyeke *Heft Leşkerê*, du nusxeyên *Xusrew û Şêrînê*, sê nusxeyên *Ferhad û Şêrînê*, sê nusxeyên *Mûş û Gorbê*, sê nusxeyên *Siyaveşnameyê*, pênc nusxeyên *Nadirnameyê* û şeş nusxeyên *Xurşîd û Xiremanê* kunyeyên wan hatine dayîn. Ji bo xebatên edîsyon-krîtîkê tesbîtkirina van nusxeyan giring e, ji ber ku ji bo xebatên dahatûyê dibin bingeh.

Çavkanî

Atabegî, Perwîz. (1384). *Kulliyatê Mewlana Nîzameddîn 'Ubeydê Zakanî*, Tehran: Neşrê Zewwar.

Begzade, Xelîl. (1394). *Siyaveşnameya Elmas Xanê Kendûleyî Kêrmanşahî*, Tehran: Neşrê Yardaniş.

Borekeyî, Sedîq Sefîzade. (1380). *Daîretu'l- Mu'arîfê Kurdî*, Tehran: Neşrê Pelikan.

Borekeyî, Sedîq Sefîzade. (2008). *Mêjûy Wêjey Kurdî*, c. II, Hewlêr: Aras.

Edway, Mezher. (1394). *Do Rêsaleê Tarîxî û Edebî Horamî (Ez Dowranê Efşariyê û Qacariyê)*: Gorbê û Mûşê Horamî û Tehdîd Merzê Merîvan ve Horeman, Tehran: Neşrê Îhsan.

Edway, Mezher. (1391). *Gotara Gorbê û Mûş*, Peyamê Beharistan, c. 2, sal 5/ 18 Zivistan.

Gocerî, Emîn. (1373). *Şîrîn û Ferhadê Elmas Xanê Kendûleyî*, Qom: Neşrê Sîna.

Goderzî, Siyaveş. (2012). *Şahnameya Elmas Xanê Kendûleyî: Dastanê Rustem û Zorab*, Hewlêr: Neşrê Aras.

Huseynî, Seyyid Arman. (1397). *Dîwana Elmas Xanê Kendûleyî*, Kêrmanşah: Neşrê Serane.

Hemîdiyan, Se'îd. (1387). *Leylî û Mecnûna Nîzamê Gencewî*, Tehran: Neşrê Qetrê 49.

'Izetîzade, Ferhad; Qenberî, Mes'ûd. (2010). *Xurşîd û Xawera Elmas Xanê Kendûleyî*, Kêrmanşah:

Rûhanî, Babe Şêx Merdoxê. (2011). *Mêjûy Nawdaranî Kurd: 'Arîfan, Zanayan, Wêjewanan, Şa'îran*, (wrg. Macid Merdox Rahani), c.I, Hewlêr: Edkedîmyay Kurdî.

Rûhanî, Baba Merdûx. (1390). *Tarxî Meşahîrê Kord*, c. I, III, Tehran: Nesrê Sêrûş.

Sebzewarî, Riza Mustefewî. (1375). *Mêrh û Muşteriya Mewlana Şemseddîn Muhemmed 'îsarê Tebrîzî: 'Îşqname*, Tehran: întîşaratê Danişgahê 'Elame Teba Tebayî.

Siyahpoş. (2011). *Seyf-ul Milûk û Bedî-ul Cemal*, amd. Bedîrxan Amedî, İstanbul: Nûbihar.

Sultanî, Muhemmed Elî. (1374). *Coxrafyay Tarîxî û Tarîxê Mufesselê Kêrmanşah*, Tehran: Neşrê Huma.

Sultanî, Muhemmed Elî. (1384). *Hedîqeyê Sultani*, Tehran: Neşrê Seha.

Şerefkendî, Ebdu'r-Rehman. (1371). *Henbane Borîne: Ferhengê Farisî-Kurdî*, Tehran: Sêrûş.

Xeznedar, Marif. (2001). *Mêjûy Edêbedî Kurdî c.II*, Hewlêr: Çapxaney Wezareti Perwerde.

Qeredaxî, Muhemmed 'Elî. (2011). *Keşkulî Kelepûrî Edebî Kurdî*, c. IIV, Hewlêr: Aras.

Tewahudî, Kelimullah. (1384) (Kanîmal), *Nadir Sahibqiran*, Hewlêr: Neşrê Jiyan.

Yezdanpenah, Mecîd. (1384). *Rustem û Zunûna Elmas Xanê Kendûleyî*, Kêrmanşah: Neşrê Çeşmey Huner û Daniş.

Zerînkûb, 'Ebdu'l-Huseyn. (1382). *Neqdê Edebî*, c. IIV, Tehran: Neşrê Emîr Kebîr.

Çavkaniyên Destxet

Kendûleyî, Elmas Xan. (b.t.). *Nadirname*, Staatsbibliothek zu Berlin, Hs. or. 9775.

Kendûleyî, Elmas Xan. (1914). *Şêrîn û Ferhad*, Staatsbibliothek zu Berlin, Hs. or. 9777.

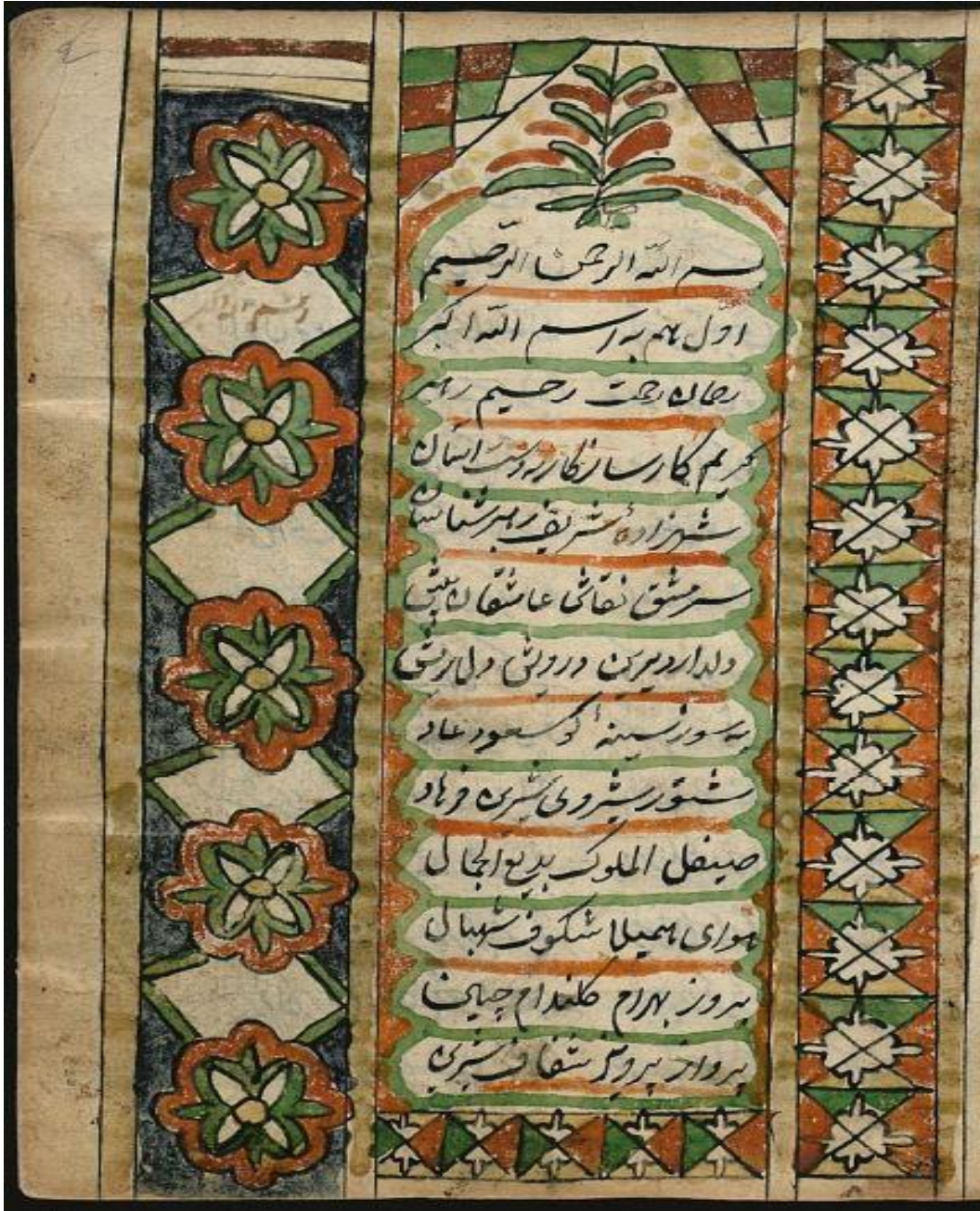
Kendûleyî, Elmas Xan. (b.t.). *Xurşîd û Xawer*, Edmonds's Collection, IX. 2. Kurd.

Kendûleyî, Elmas Xan. (1825). *Xusrew û Şêrîn*, Staatsbibliothek zu Berlin, Patermann II Nachtrag 13.

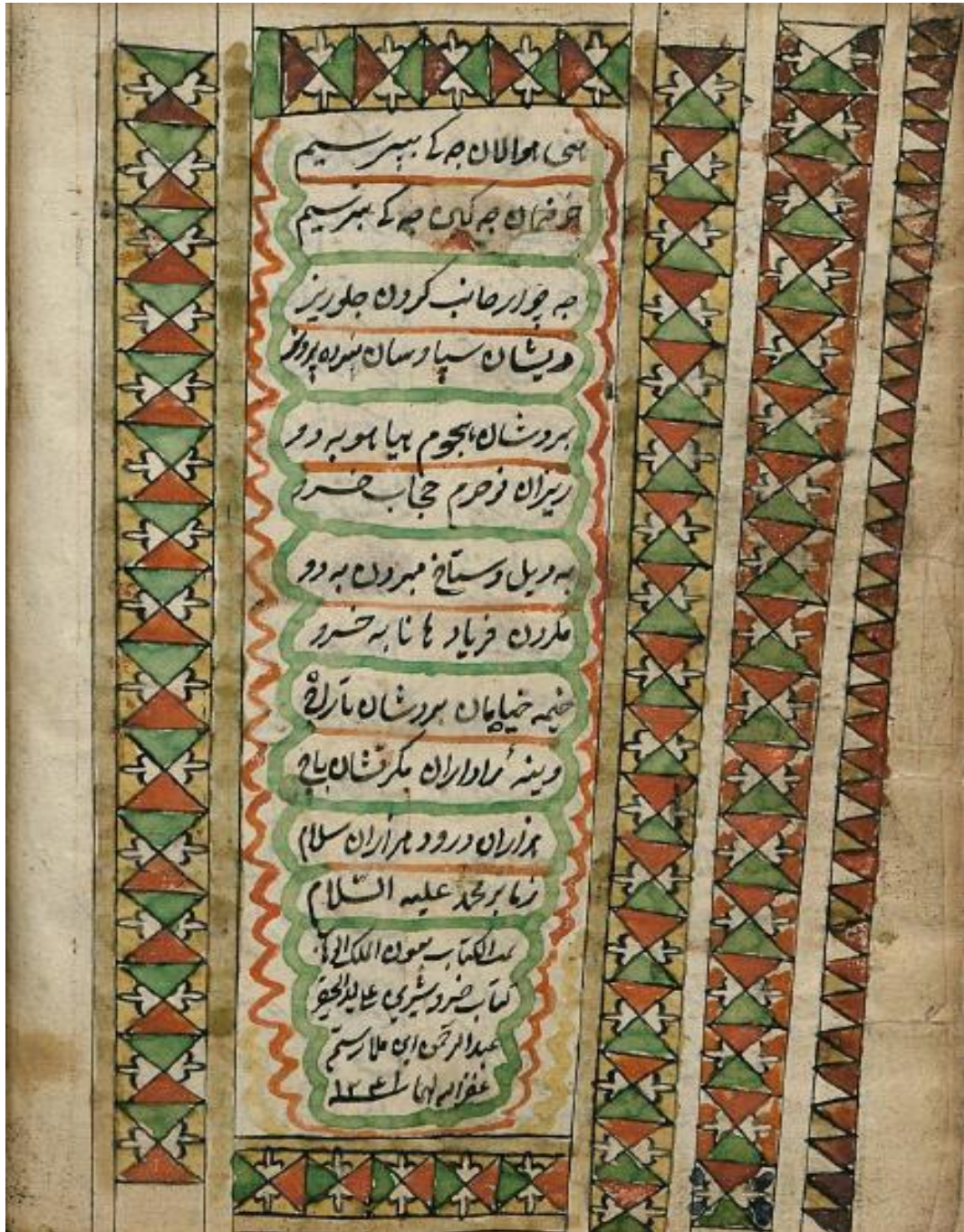
Kendûleyî, Elmas Xan. (1915). *Xawer Zemîn*, Staatsbibliothek zu Berlin, Hs. or. 9778.

Kendûleyî, Elmas Xan. (b.t.) *Xusrewû Şêrîn*, Denmark, cod. Pers. add. 54. 9777.

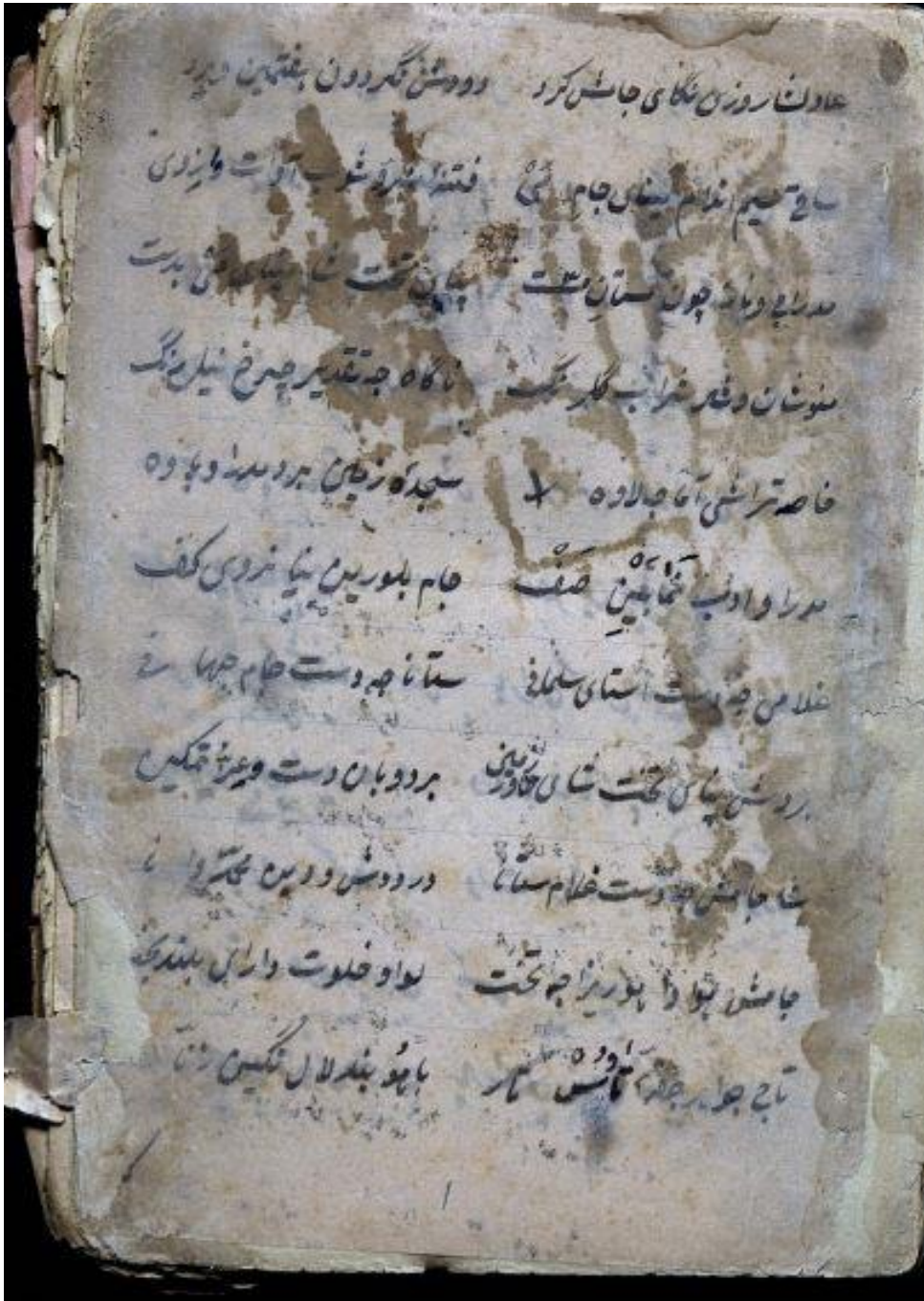
Pêvek:

Pêvek 1: **Kendûleyî**, Elmas Xan. (1825). *Xusrew û Şêrîn: rûpela ewil*, Staatsbibliothek zu Berlin, Patermann II Nachtrag 13.

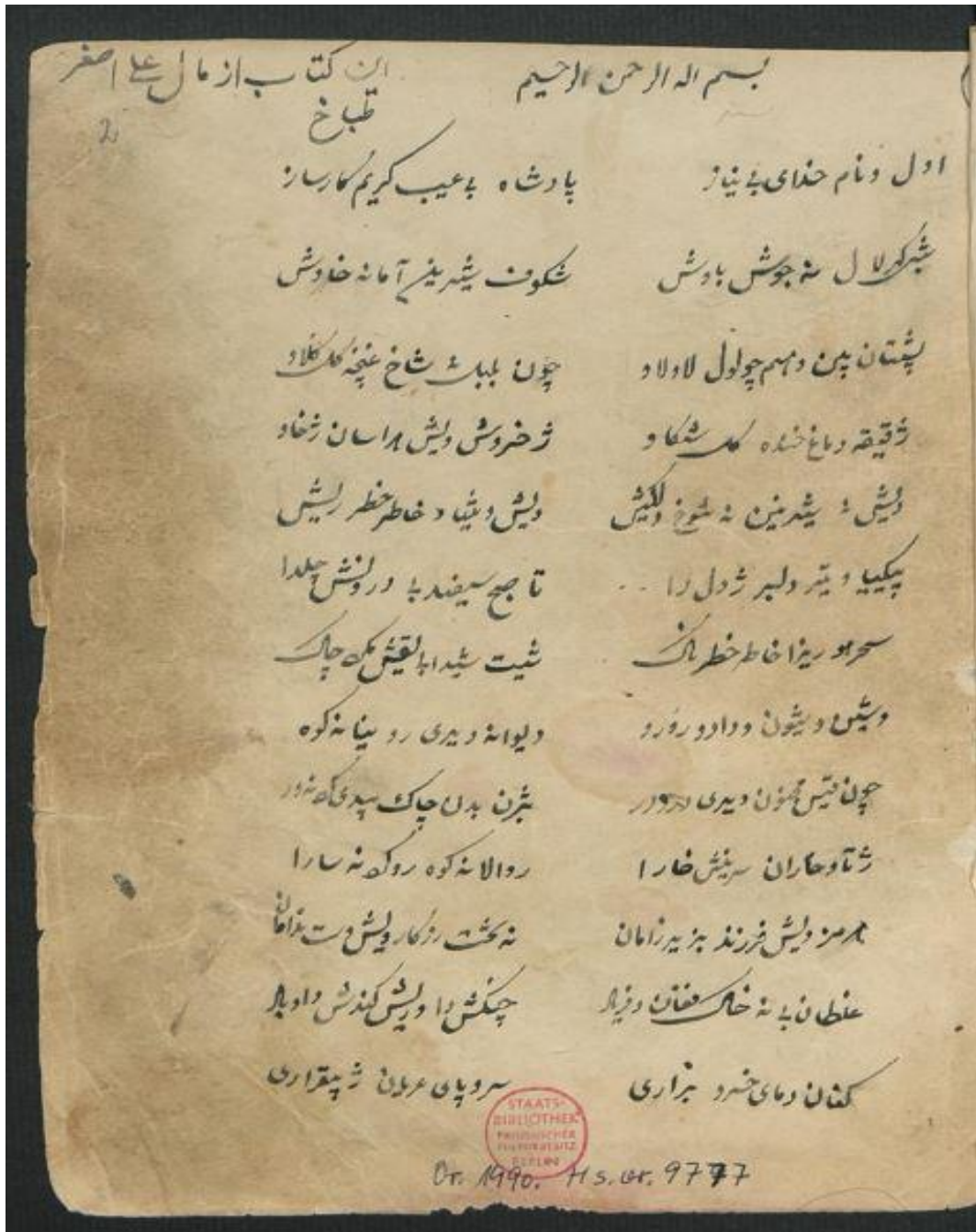
Pêvek 2: **Kendûleyî**, Elmas Xan. (1825). *Xusrew û Şêrîn: rûpela dawî*, Staatsbibliothek zu Berlin, Patermann II Nachtrag 13.

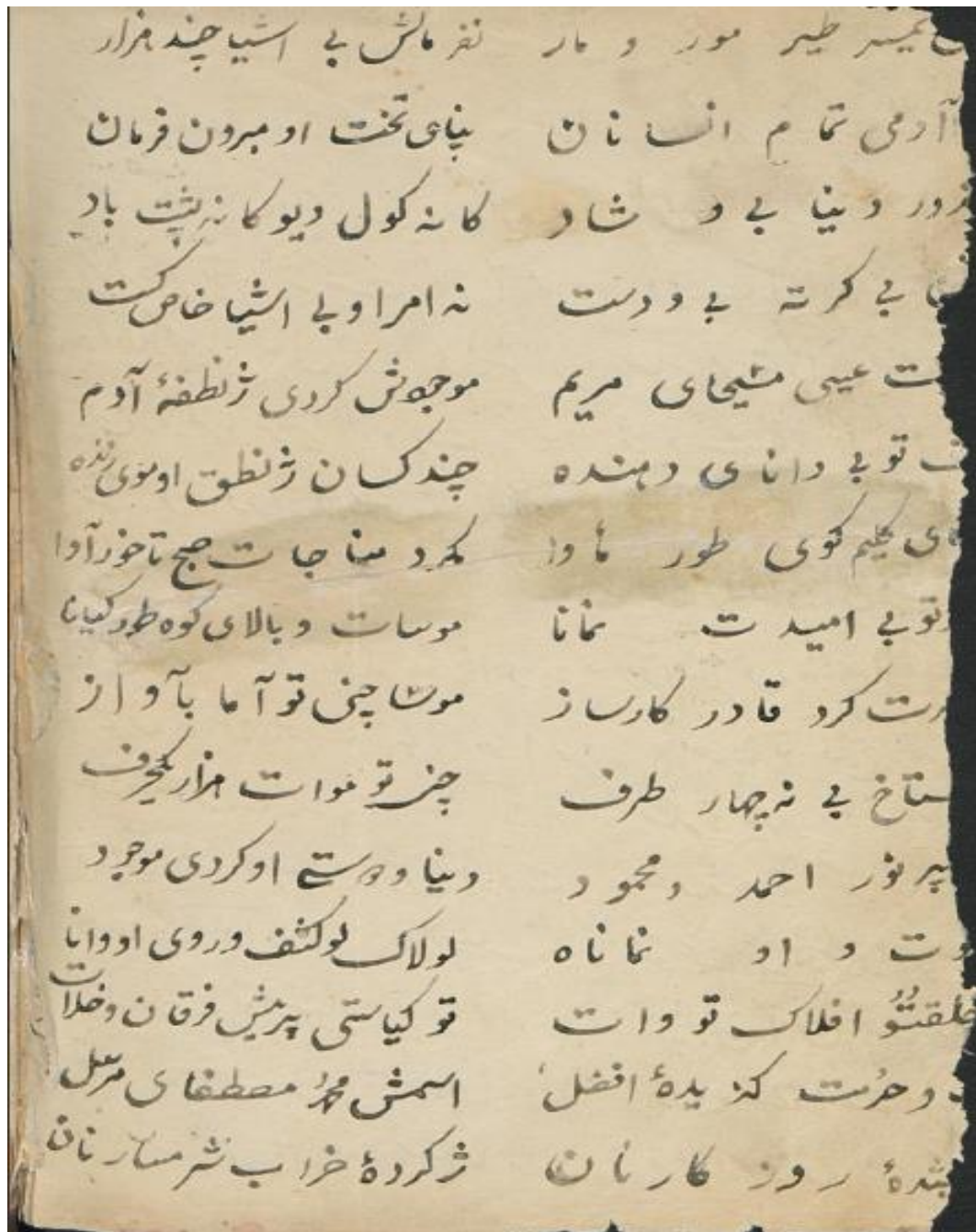
Pêvek 3: **Kendûleyî**, Elmas Xan. (b.t.). *Xursîd û Xawer: rûpela ewil*, Edmonds's Collection, IX. 2. Kurd.

تا چندی بر وقت آذران دنیاه دیاران و عیش و خادی دلخواه
 هزاران درود هزاران صلوات زما به بر شاه مردان علی
 هزاران درود هزاران صفا زما به بر روضه مصطفی
 هزاران درود هزاران سلام زما بر محمد صلی علیه السلام
 تمت شد کتاب خورشید فخر بعون الملک المنان یکم شهر
 ربیع الاول در روز سه شنبه لاجل نفس فقید
 الحامید بیورک اللهم صل علی محمد و آله
 کرمه انرا کرون و کلام عقل عن ذکره
 الغافلون اللهم وفقنی
 علی التحصیل بحرمه
 سید المرسلین ص
 آمین
 ۱۳۳۱

Pêvek 4: **Kendûleyî**, Elmas Xan. (b.t.). *Xurşîd û Xawer: rûpela dawî*, Edmonds's Collection, IX. 2. Kurd.

Pêvek 5: **Kendûleyî**, Elmas Xan. (1914). *Şêrîn û Ferhad: rûpela ewil*, Staatsbibliothek zu Berlin, Hs. or. 9777.

Pêvek 6: **Kendûleyî**, Elmas Xan. (1914). *Şêrîn û Ferhad: rûpela dawî*, Staatsbibliothek zu Berlin, Hs. or. 9777.